

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 41 (1955)

Artikel: Dus renomai descendents d'emigrants de Ladir
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881749>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 13.12.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Dus renomai descendents d'emigrants de Ladir

da Guglielm Gadola, Cuera

Leu quels onns che dr. Caspar Decurtins steva sigl ault de sia carriera politica, 1898 u 99, splunta in di in grond e bi um cun ina cavellera resch-nera egl esch della stiva de Gravas (Trun). Decurtins arva amicablamein, e silla sava sepresenta ad el il president dil centrum, partida catolica digl imperi tudestg: »Jeu hai l'honor... miu num ei Ernst Maria Lieber, president dil centrum e deputau dil Reichstag! Sursilvan e vischin de Ladir, selubeschel jeu de far enconuschientscha personala cul grond politic-social della Svizzerza, medemamein Sursilvan e Grischun sco jeu.«

Tgi less è descriver la ventireivla sentupada de quels dus gronds umens, de quels dus gigants dil spert e de fina cultura, a Trun sin sulom patriotic e historic, ton per in sco per l'auter!

Penetrai omisdus dallas medemas grondas ideas e da principis catolics, luvrond in sco l'auter per la realisaziun dils sublimes ideals della Baselia catolica el stadi, ella politica gronda sco era permiez il pievel, han els quels dis leu fatg amicezia e restai buns amitgs entochen che la mort ei dada denteren (Dr. Ernst Maria Lieber ei morts 1902 il mars).

In di suenter mesastad vi, vesein nus ils dus umeneris ad end dil cuolm si, encunter L a d i r. Lur pass muntagnard, lur gests e lur disputs, lur paus pli cuorts e pli liungs, fan alzar il tgau medunz e medunzas ord la miass, tschentond uischeis e tgisàs: »Quels dus umenèris ein franc e segir pli u meins parents culs schlantgèris de leusi; de quell'ossa cresch'ei mo si Ladir!?«

Tutta raschun! Quel ch'era aunc per in'onza pli gronds che l'auter che tuts enconuschevan, era veramein in de leusi: in descendent dils Calivers de Ladir.

Tut surstaus e commuentaus, passa il grond politicher della Germania atras las streglias de Ladir, davart dretga de siu amitg, per serender ora sil con il pli bi de leusi, e lu en santeri ed en baselgia; leu nua che ses perdavonts vevan urau e sedulau, ed ora sin fossa, nua che lur ossa ruassava. Decurtins raquenta: »Jeu sai mai emblidar, co Lieber, profundamein commuentaus, ei entraus cun nus l'empremaga en la baselgia de Ladir... Lieber haveva aunc bia saung sursilvan en las veinias, il menader dil centrum tudestg; ord sia maniera de plidar, sco ord sia vivacitad e ses gèsts, sefageva sentir igl origin latin.«

Lieber, il renomau menader dils catolics tudestgs, il grond descendent dils Calivers de Ladir, ha denton era mussau entras ils fatgs ch' el era aunc el cor in veritabel Sursilvan ed entafuns si'olma aunc adina in Romontsch. Quei atesta Decurtins cun veseivel plascher avon biabein 50 onns: »Dapi ils 10 de settember 1900 ha dr. Lieber apparteniu alla Romania. El fuva in activ e premurau commember che prendeva la pli viva part digl operar de nossa societad e legeva, nunditgond sias biaras occupaziuns, igl Ischi naven digl emprem entochen al davos feagl. Repetidamein ha el fatg differentas observaziuns sur ina ni l' autra lavur comparida en nies organ, ed orda quei vesan ins con attentivamein il permiert legeva quel. En ina brev dils 4 d' avrel 1901, scretta da Lieber al president della Romania, dr. P. Tuor, anflein nus ils plaids characteristics: »Nehmen Sie darum auch den verspäteten Dank für Sie und die Romania freundlich auf, verehrtester Herr Präsident! Er ist darum nicht weniger aufrichtig und herzlich. Ich werde suchen, ihn durch redliches Bemühen zu bestätigen, die schönen Zwecke der jungen Gesellschaft auch an meinen Teil und Platz zu fördern, und der herrlichen tschontscha romontscha auch im deutschen Reich verständnisvolle Würdigung zu verschaffen. Wäre ich nur noch mal so jung wie Sie und unsere lieben jungen Freunde, die den kecken Wurf gewagt.«

Lieber ha sedau gronda breigia de far enconuschenta la stupenta scartira de P. Maurus Carnot: Im Lande der Rätomanen, en la pressa e literatura tudestga.«

Quei fil che dr. C. Decurtins ha giu mess denter ils feglis digl Ischi VI 1902, ha tentau il redactur digl Ischi 1954 de prender el denter la detta ed ir anavos ed anavos entochen al cani, e l'entschatta de quel. Cun agid della tradiziun e de notizias historicas, essan nos oz ventireivlamein el cass de por-scher in maletg de quella stupenta famiglia Calivers, emigrada »tschels onns« en Germania.

I.

Ualti exact 1700/1701, leu igl onn dell' »uiara de Sagogn«, ha ina valerusa mumma Calivers de Ladir, priu comiau d' in siu fegl de 18—20 onns che leva ira »giu'l Schuob« e gudignar il paun de mintgadi. Gia da lezzas uras mava beinenqual Sursilvan egl jester per gudignar il de viver cun la bratscha enstagl cun sabel e fisi. Quella mumma muntagnarda ha saviu dar a siu fegl ni ina buorsa daners ni sia part jerta, mo persuerter il meglier per spiendi e dota: ina buna educaziun, ina profunda fei e cardientscha; en in sac dil tschiep miez in paun ner ed in triangel caschiel caura, en l' auter miez in rasî ed in toc andutgel dil bien. La buna marena ha tunschiu entochen sils confins, mo ei mai vegnida emblidada, generaziuns e generaziuns buc; e la fei e cardientscha perschuadida e perschuadenta ha cuzzau entochen sil di ded oz!

Co, ni cun agid de tgei miets il grond e tafer giuven de Ladir ha battiu via, ei buc enconuschent. Dasez eis ei franc buca iu! El e ses affons han luvrau cun la bratscha, quei pli solid uaffen ch' ei dat sin quest mund uiersch e maluliv. Ils beadis ein sefatgs si da tgau, han brattau faultsch e rasti cun tenta e pupi; ein daventai vischins tudestgs e gia dapi 1760/70 entrai el cerchel d'emploiai dil stadi, da lezzas uras ualti respectai. Ord ils Calivers de Ladir, ha ei buca dau »Kalibers« materialisai, mobein Liebers, entochen in cert grad tudestgai, denton gliez mo el meglier senn: umens profundamein religios, catolics e dils megliers principis.

Ad in de quels — della tiarza generaziun — ad in giuven »Lieber« intelligent ed ambizius, reussesch' ei de daventar se-

cretari e factotum dil barun el casti de Blankenheim en la Eifel. Cheu nescha, igl 1 d'october 1790, siu feagl, Murezzi Lieber, igl emprem Calivers de Ladir al qual ei reussescha de better la crosa d'emploiau, ded ira sez ed ascender ina via che va ad ault e pli vido el liber—sco ded ira da Ladir si e lu guder la grondiusa mira e survista sur la Surselva catolica.—

Siu bab stat bein, ha bunas costas, il giuven Murezzi capescha de far valer quella ventireivla situaziun e seresolva d' in di crear aunc ina megliera, pli ideala posiziun.

Per contonscher quella fin e mira e lu in di giugar ina rolla impurtonta permiez il pievel catolic tudestg en minoranza, fa il giuven scolar gia fetg baul il gimnasi, per allura sebetter viden els studis della giurisprudenza. El studegia il dretg ad Aschaffenburg e gia 1807, ella »vegliadetgna« de 17 onns doctorescha el cun grond success. All'entschatta de siu operar public, mo in onn, dus, entra el en survetsch prussian sco advocat dil guvern. Quella atmosfera spir spessa prussiana plai buca pli ch' in ton al descendent de Ladir, perquei banduna el quei survetsch de fumegl dil stadi e secasa gia cun 19 onns sco liber advocat a Camberg en Nassau, nua ch' ils Calivers de Ladir vevan anflau lur secunda patria dapi gleiti tschien onns.

Cheu vegn igl intelligent e curaschus advocat dils catolics en minoritad elegius gia da 24, 25 onns sco cusseglier de legaziun dil ducat de Nassau.

Murezzi Lieber ha passentau ses onns de studi e sia giuventetgna en stretg contact e sut l' influenza dils romantichers. Aschibein ses geniturs sco era la scola ch' el ha gudiu, cultivavan las meglieras relaziuns cun quels cercchels da lezzas uras moderns, culs pli renconuschi e renomai de quei moviment, ch' era en bia graus nuot auter ch' ina renaschientscha dils bials e profunds ideals catolics dil temps miez. Quei ei daventau a Francfurt, a Bonn ed a Minca. A Francfurt vivevan ed operavan da lezzas uras ils buns amitgs de lur famiglia: il »bürgermeister Thomas«, il pictur romantic Philipp Veit, Dorothea Schlegel, Böhmer, il renomau scienziat de siu temps, ed auters plirs; a Bonn conversava el il bia en casa de Windischmann, il filosof e docent dell'universitad de leu, la feglia

dil qual Murezzi Lieber ha maridau en emprema lètg. Cheu ha el era fatg amicezia cun Clemens Brentano, in dils capo-poets della romantica (quel che tut ils scolars de P. Maurus Carnot vegnan buc ad emblidar aschi spert!) A Minca, nua che M. Lieber ha era studegiau per temps historia e perfin teologia (el il laic!) udeva el denter ils pli intims amitgs e veneraturs dil grond J. Görres, che rinnava entuorn el ils pli capaveis e decidi academichers catolics della Germania.

Sepfundond cun predilecziun ell' historia della Baselia ed en damondas teologicas zun actualas, s' occupava M. Lieber passionadamein cun tuttas questions religiusas-politicas della romantica. Animaus da siu sir Windischmann, ha el translatu en tudestg la pli gronda ed impurtonta ovra de cont Josef de Maistre: »Soirées de St. Petersburg« (5 toms, 1822/26), nua ch' il grond diplomat revelescha al lectur ils fretgs de ses vasts studis ed il pugn de vesta trasatras catolic de tut quei che pertucca la politica e la scienza. Tutta scienza ei per el filosofia ed il bia che daventa la lezzas uras, crei de Maistre de saver declarar mo entras la teologia (quei ch' in grond general della davosa uiara mundiala ha medemmein pretendiu cun risguard sil temps hodiern!).

Quell' ovra corrispunda diltuttafatg alla concepziun della veta de Murezi Lieber, che ha entras quella ediziun tudestga l' intenziun de rimnar e dar curascha alla minoritad catolica della Germania; quei ch' ei era reussiu ad el els cerchels dils academichers catolics della Tiara Tudestga! Mo buc uonda! Per arrivar aunc pli segir a quella finamira e per profundar la bunaveglia dils Tudestgs catolics, el senn d' ina vera restauraziun e renovaziun catolica, translatescha el era las scartiras digl Engalènder John Milner, sco era: »Reisen eines Jrländers« (1828) da Thomas Moores.

Il pugn de vesta dil dretg e dil stadi de M. Lieber sebase-scha sin la scola historica: Il dretg ed il stadi ein daventai. Perquei ei M. Lieber detschartamein encunter las novas ideas della suveranità dil pievel e della regenza parlamentara. El ei in premurau defensur della monarchia, puctuond oravon tut l' autorità e la representanza dils stands.

Per quellas ideas lavura el cun tut la forza de sia ferma personalitad, collaborond en gasettas e periodicas, cunzun el »Berliner Polit. Wochenblatt«. Entras biaras brochuras, screttas ed edidas dad el sez, propaghescha el il patratg per **in stadi conservativ-cristian**. Igl emprem stoppi il singul vegnir penetraus e pertscharts dils gronds principis d'in stadi trasatras cristian e lu daventi quei era e vegni realisau dall' entira cuminonza. **Mo quella** via garanteschi e realiseschi in saun e raschuneivel progress dils pievels e dellas naziuns!

La tut speziala impurtonza ed il grond meret de M. Lieber schai schai denton sil territori della politica ecclesiastica. Gia 1831 publichescha el ina beinfundada scartira historica-teologica »Davart il zoelibat« che certs discipels de Wessenberg levon dismetter. Entras quella ha el giu mess quels schanis sin punt, radicalmein! Per reconuschientscha de quella, sia curaschusa e beinfundada scartira, ha Sia Sontgadam Papa Gregor ils XVI distinguuu el cuagl »Uorden de s. Gregorius«.

A caschun ch'ins ha mess en perschun igl arzustg de Cologna, Clemens August (nov. 1837), ha el luvrau maun en maun cun il grond Görres ed ei semess ell' emprema retscha dils defensurs digl uestg, sco era dils catolics ensumma. Cuort suenter la grondiusa, emprema ediziun digl »Athanasius« da J. Görres (Minca, il davos de schaner 1838), renomada scartira de combat encunter quella prepotenza prussiana, publichescha era M. Lieber ina brochura, cun la quala el sco »giurist praticant« secundescha e popularisescha siu grond menader. Quella ei scretta en tun ruasseivel, mo tuttina clar e detschart, en favur digl arzustg en perschun e dils catolics persequitai. Cheutras ha el giu in grond e penetront success, oravon tut ella massa dil pievel. Cun buca meins forza e curascha sebetta el viaden el combat per ils principis catolics a caschun dil conflict denter il stadi prussian e la Baselia, pertuccond la damonda dellas lètgs mischedadas. En quella damonda de dretg, eis el in dils pli respectai e temi adversaris della politica prussiana.

M. Lieber stat ensumma adina davontier el combat, cura ch'ei setracta de defender ils dretgs della Baselia e della

popolaziun catolica. Quei vesein nus il meglier, 1848, cuort suenter la revoluziun dil mars. Ilsezs dis pretenda el cun tutta detschartadad e raschun, ch' ei vegni finalmein fatg uorden en Tiara Tudestga quei che pertegn las relaziuns denter il stadi e la Baselia catolica, e quei el ver senn della Baselia libra el stadi liber! En quella fatschenta ei M. Lieber il pli niebel e pli tschercau cusseglader digl episcopat tudestg. A caschun della conferenza dils uestgs tudestgs a Würzburg (1849), eis ei stau M. Lieber che ha compilau il renomau »Memorandum« programmatic per las tractandas de quella impurtontissima conferenza, che ha lu battiu via per raschuneivlas relaziuns denter il stadi e la Baselia.

En quei senn ha el era — el il laic, mo zun prudent politic — priu viva art e part dellas elecziuns dils uestgs de Mainz Limburg e Trier ed operau en quellas delicatas fatschentas (suenter 1848) pil pli grond profit de quellas diocesas tudestgas.

Priu tut, astgein nus dir che l' historia dil moviment catholic tudestg dils emprems decennis dil 19 avel tschentaner, seregordi cun respect e veneraziun de M. Lieber. »L' Uniun catolica della Tiaratudestga«, fundada 1848 a Mainz, ha en emprema lingia d' engraziar ad el sia fundaziun; el ei era staus igl empren menader de quella. La creaziun d' ina buna e curaschusa pressa catolica en Germania, ei medemamein per grond part siu merit.

Per la scola confessionala catolica buc in soli de ses contemporans che han battiu aschi endinai sco M. Lieber! La fundaziun dellas empremas organisaziuns caritativas dils Tudestgs catolics: »L' Uniun de s. Vincenz«, l' »Uniun de s. Lisabeth«, sco era il quitaun pils emigrants catolics, ein si' ovra! Pils emigrants ha el demussau sia veta extraordinari quitaun e premura. Patertgava el buca gest cheu alla tradiziun de si' atgna famiglia, che veva stuiu far atras grevs temps ella secunda patria, avon che vegnir vinavon e si da tgau?

M. Lieber ha era mai snegau siu agid e sustegn a siu duca, a siu pievel ed alla vischnaunca de siu marcauet C a m b e r g.

El ei adina il bien e nuninteressau cussegliader de siu duca de Nassau en tuttas damondas politicas e politicas-ecclesiasticas, sco era en questiuns scientificas. Per bien dil generalessen ha el acceptau aunc cun 70 onns igl uffeci de vicepresidente dell'emprena combra dil parlament de Nassau, nua ch' el ha fatg valer si' influenza entochen la mort, sco capavel e zun rutinau parlamentar.

Ed. Fleig, che ha scret da sias uras il necrolog, di alla fin de quel: »Der feingebildete, weltmännische und charaktervolle Mann, ist eine Zierde und in allem ein Vorbild uneigennütigen, ehrgeizlosen, stillen Wirkens im Dienst von Kirche, Volk und Vaterland.« — Decurtins, en sias paucas notizias davart il bab de dr. E. Maria Lieber, arrundescha quei pareri, constatond: »(M. Lieber) era in um d'ina gronda e vasta savida, versaus en la scienza giuridica, historica e teologica, in ferm decidiu character, in tgau clar ed ina rara forza de lavur.«— Murezi Lieber ei morts ils 29 de december 1860.

II.

Ernst Maria Lieber, fegl de Murezi

Essend la dunna de Murezi Lieber (Windischmann) morta gia bienebaur, ha el priu dunna per la secundaga. Cun quella, ina Hilt ded Oberursel sper Homburg, ha el giu in fegl: Ernst Maria.

Esser il fegl d' in renomau e meriteivel bab, ei per ordinari nuota legher, e biaga pauc emperneivel. La sort de tals fepls ei il pli savens ina fin ell' umbriva, enstagl d' ina continuitad che meina danovamein els aults. Secapescha ch' ei dat era excepziuns, cunzun sch' il fegl arta mo las bunas qualitads dils vegls. Pertenent Ernst Maria, ei quei stau il cass. El ha artau dalla mumma, feglia d' ina enconuschenta buna famiglia, trasa-tras catolica, sco er dal bab che nus enconuschein ussa, mo las meglieras qualitads: caparra sufficienta per era el daventar in um de format.

La mumma era aunc giuvna, ferton ch' il bab veva gia 48 onns, cura che Ernst Maria ei naschius ils 16 de nov. 1838 a Camberg en Nassau.

Ventireivel feagl de tals geniturs, eis ei capeivel che sia educaziun ei stada ina distinguida ed oravontut profundamein catolica. Aunc giuvenets, ha el absolviu il gimnasi ad Aschaffenburg ed Adamar. Loschs de siu bab, il curaschus menader dils catolics el ducat de Nassau, ha el buca giu aschi grev de sedecider per la futura clamada: el leva vegnir in sco 'l bab, e sche pusseivel terminar la gronda missiun de lez en survetsch della minoritad catolica tudestga. En in cert grau era Ernst Maria Lieber schizun cuntents ch' il bab veva buc aunc contonschiu tut quei che havess mess ils catolics sin medem scalem culs auters Tudestgs. Aschia ha el giu caschun de carschentar lezza, jerta ideala e d' encorunar l' ovra dil bab per bien e pro dils Tudestgs catolics dell' entira tiara.

Essend ch' ei veva num s' armar per quella sublima missiun cun tut las necessarias scienziass d' in politic de num, studegia Ernst Maria Lieber en emprema lingia la giurisprudenza allas universitads de Würzburg, Minca, Bonn e Heidelberg per allura doctorar aunc fetg giuvens. Encurschend clar e bein ch' ei seigi tuttaviva buca sufficient mo cun quella scienza per in menader politic de gliez temps, ei Ernst Maria aunc sededicaus onns ora alla filosofia sistematica, all' historia ed alla litteratura, per cheutras esser cudischius a tuttas eventualas situaziuns, seigi quei sco oratur, ni era sco politic activ el parlament, e futur menader della partida catolica digl imperi tudestg.

En quei senn astg' ins dir ch' il descendent de Sursilvans grischuns fuvi parentaus cun nies pli grond Sursilvan: cun dr. C. Decurtins ch' era medemamein versaus en tuttas scienziass necessarias per in v e r p o l i t i c h e r! Umens de tala finamira astgan buc esser armai mo cun ina solia arma e mo cun la medema muniziun sco tut ils auters politics, che tegnan per ordinari mo si il maun

Havend studegiau aunc 10—12 semesters suenter il doctorat en giurisprudenza, tuorna Ernst Maria 1866 a Camberg,

per entscheiver, sco siu bab, da cheu anora sia carriera politica.

Siu εμπrem »segl el pievel«, ha el fatg per Buania 1868, plidond cun forza e curascha en ina gronda radunonza catolica de protest encunter Garibaldi e sias attaccas sil stadi ecclesiastic. »Quel che attacca il patrimoni de s. Pieder e vul spazzar il stadi della Baselgia, ei era nies inimitg!« ei il coc e lamez de siu grond plaid che tuna e rabatta buca mo en Germania, mobein era viaden ella cuort de Sardegna. Il medem onn plaida el a Limburg »cun tutt'intelligenza e buca meins vehemenza« encunter la scola neutrala, defendend culs megliers arguments la scola confessionala, che corrispundi sulet ella als dretgs naturalis dils geniturs. En quei senn scriva el era leu quels onns entiras serias artechels els principals organs catolics che siu bab veva gidau a fundar.

Entras quels emprems combats per la causa catolica, ei la populaziun catolica de sia patria vegnida attenta sin la solida savida e gronda curascha dil giuven advocat de strusch 30 onns. Ina tala personalitad stueva ton pli gleiti vegnir tschentada sil candelier. Quei daventa gia ils 16 de nov. 1870, il qual onn dr. Ernst Maria Lieber vegn elegius per l'empremaga dal cerchel electoral »Unterwest« ella combra de deputai prussiana. Cun ina pintga interrumpziun, resta el en quella il principal representant de siu cerchel, entochen la mort (1902).

Igl εμπrem pass ella politica activa era fatgs, e gia suonda il secund aunc pli honorific: il mars 1871 vegn el elegius delegau e commember dil »Reichstag« per il cerchel electoral de Montabaur-St. Goarshausen, che resta medemamein fideivels a siu um de confidanza entochen la mort.

Considererein nus igl operar politic de dr. E. Maria Lieber, sche constatein nus duas epocas: l'emprema dapi 1870 entochen la mort dil pli grond menader catolic tudestg, Windthorst († 1891), e la secunda da 1891 entochen 1902, igl onn de sia mort. En domisdus parlaments ei dr. Lieber staus en cuort temps in dils pli capavels, svelts e rutinaus, in dils megliers oraturs ed il pli premurau commember della fracziun catolica. Davard siu εμπrem operar, scriva Decurtins en siu

cuort necrolog, havend persequitau la politica catolica tudestga aschi exact sco tgei Tudestg ch'ei era: »En igl emprem e pli vehement temps dil combat culturian, sco pli tard en las principalas debattas davard la scola, il stat e la litteratura, han sez ils adversaris stuiu admirar las grondas e detagliadas enconuschientschas che Lieber haveva en ils differents roms scientifics. Stracta ei dall' inquisiziun ni della polemica religiosa de Luther, da Gregor ils VII ni dagl uestg Wessenberg, Lieber tschentava adina siu um en quellas difficilas debattas, e citava in diember ded auturs ed ovras, las qualas mo in llung studi els giuvens onns san emplunar ella memoria.« (Tgi patratga cheu buca vid la stretga parentella spirtala de Lieber e C. Decurtins sez!)

A tuttas caschuns de legislaziun: combat culturian, leschas socialas, oravontut a caschun de leschas per la protecziun dil luvrer, ha el sco emprem dil triumvirat Hertling, Hitz, Lieber, priu viva art e part e buca da rar sfurzau la combra prussiana a pli migeivlas redacziuns ed interpretaziuns de leschas pli u meins encunter ils pigns ed ils catolics! Siu plaid haveva medemamein gronda peisa en damondas economicas ed en questions arisguard la reforma della giustia e dil BGB (= Bürgergesetzbuch).

El representava trasatras la direcziun pli recenta en las fracziuns dil centrum, e quei cunzun lu, cura ch' il combat politic-ecclesiastic entschaveva a schar pender la bratscha. A caschun de votaziuns ella fracziun, ha el buca senuspiu ded ira savens si' atgna via, per ex. a caschun dil tarif de duana (ils 12 de fenadur 1879) e. a. v. A talas occasiuns devan ins ad el dil »democrat«. Quei »surnum«, ei denton la megliera perdetga ch' igl operar de dr. E. M. Lieber el parlament, era buca stuschaus dall' ambiziun, mobein de ses sentiments per giustia e beinvuglientscha enviars il pign e mender situau. (Era en quels fatgs constatein nus la parallela de politica sociala cun Decurtins!).

Anno 1871, ils 21 de mars han, sco iniziants, Windhorst e Lieber cun 66 auters deputai catolics fundau la renomada partida dil centrum. A quella caschun ei Lieber vegnius elegius

sco emprem actuar de quella fracziun dil Reichstag. Entochen la mort dil renomau president Windthorst († 1891), ei Lieber staus il maun dretg de quei grond menader dils Tudestgs catolics. Davard quella stupenta organisaziun della politica tudestga catolica, scriva Decurtins: »Mai ha ina partida politica giu ina aschi grondiusa influenza sin la sviluppaziun religiosa e culturala dils catolics, sco il centrum. Pli che 30 onns (D. scriva 1902) ha quella partida cun nunalterabla consequenza, robusta energia ed in rar cletg battiu per las ideas catolicas sin ils differentes camps della veta publica. La forza della partida dil centrum schai en la maniera, co ella ha adina priu ina posiziun consequentamein principiala visavi a tut las damondas dil di. Ils principis catolics ein stai il compass che ha dirigiù la nav dil centrum e che ha preservau quella, de sepiarder en ina politica che quenta mo cul success dil di. Gest la solida, absolutamein principial-catolica politica ha uniu il pievel catolic daven da Holstein tochen si els cuolms della Baviera entuorn la bandiera dil centrum e fatg orda quella la pli pussenta partida digl imperi tudestg. Stretgamein unius cul grond Malinckrot ha Lieber saviu perseguitar dagl emprem mument envi era la pli intima historia della giuvna partida. In pront e capavel debatter, ha Lieber repetidamein gia ils emprems onns priu ina fetg remarcabla part allas grondiusas debattas che characterischan il temps dil combat culturian. Enconuschenta ei la curaschusa e ventireivla maniera, co el ha catschau Bismarck ellas stretgas ella discussiun sur ils zenns de Rheinbrohl e co el ha refutau las ideas canonistas dil distinguìu Sybel. Dis de gloria ein stai per Lieber las sessiuns, en las qualas el ha giu il grond combat cun Wehrenpfennig e Richter Sangershausen sur la personalitad dils reformaturs. Lieber ha mussau ina detagliada enconuschientscha dellas ovras de Luther, Melancton, sco dils novs e vegls scribents sur la reformaziun che ha gudignau ad el la stema digl entir parlament.«

E cun tgei plascher noda Decurtins quei che ha adina muentau siu cor e siu spert en sia politica e ch'ei era stau ina qualidad dil descendent sursilvan: »In sincer amitg dils pigns e fleivels,

ha Lieber consequentamein luvrau per reformas socialas en favur dils luvrers en la gronda industria. Las pli remarcablas e saluteivlas proposiziuns socialas dil centrum ein vegnidas tschentadas e motivadas da dr. Ernst M. Lieber. Aunc ils davos onns ha Lieber repetidamein dumandau che ins vegli buca schar ruassar la reforma sociala, mobein ch'ins continue-schi e baghegi ora quella.»

1891, cura che Windthorst, il president e menader dil centrum, ei morts, ha la partida catolica tudestga elegiu unanimamein dr. Ernst Maria Lieber per siu successur. Bazin, il biograf franzos dil grond Windthorst, fa valer che quei seigi daventau sin gl' exprimiu giavisch de Windthorst sez.

Remarcabel denton, Ed. Fleig, che ha giu scret in pli liung necrolog (1902) sur dr. E. M. Lieber, di ch' il niev pres. dil centrum hagi dapi quei datum dau ina viulta a si'atgna politica en certas questions digl imperi, che ha fatg surstar ses antipods politics ed era buca cuntentau tut ses compartisans. Per raschun de responsablidad, pia puspei buca per ambiziun, hagi el documentau ina certa conciliaziun, cunzun visavi il program dil guvern quei che pertucca l' armaziun digl imperi (postulats militars e della marina). Quei punctuescha oravontut G. v. Hertling en »Erinnerungen aus meinem Leben« (t. II. p. 196 f.). Per tgei motivs el ha fatg quella politica, ei buc aunc sclariu diltut Cuort sissu dueigi dr. E. M. Lieber haver detg ad in schurnalist (al posteriur pres. dil ministeri bavarès, Held): »Jeu seglorieschel d' haver creau la lescha davart la marina tudestga (1898), mo il mussament della necessitad absoluta de quella lescha, ei vegnius demonstraus a mi sin fundament d' in material irrefutabel.«

Quella beinvuglientscha (u survetsch) ha denton buc impediù il menader dil centrum d' observar e criticar recentamein la politica finanziaria dil guvern, leu nua ch' el carteva che quei seigi absolutamein necessari. La politica de spargn e della sminuaziun dils deivets, ei adina stada ina specalitad de dr. Lieber; perdetga persuerter ein las aschinumnadas »Leges Lieber«, che han favoriu essenzialmein la realisaziun de sia politica!

Duront ils 11 onns che dr. E. M. Lieber ei staus alla testa della fracziun catolica dil »Reichstag«, ha el giugau in' eminenta rolla politica, cargond viaden cun vigur e gronda capientscha en tuttas questions dil stadi. »Buca meus gronds survetschs ha el prestau al guvern ed agl imperi quei che pertuccava la politica exteriura.« (Fleig).

Essend sin in tal post d' impurtonza, ha dr. E. M. Lieber era buca tralasciau de continuar la gronda ed honorifica tradiziun de siu bab: el daventa quels onns de sia veta igl expriu agitur e menader dil moviment catolic dell' entira tiara. El viagiescha atras l' entira Germania, organisond e fundond instituziuns catolicas, destadond e rinforzond quelluisa il sentiment politic catolic en tuts graus. En quella missiun tut speciala schaian ses pli gronds merets, e sper Windthorst, ha el en quels fatgs giu ils pli gronds success, preparond il fundament pigl ingress dil catolicissem tudestg en tut ils camps della veta politica! Cheutras ha el era prestau in grond survetsch all' entira patria.

L' »Uniun populara catolica« che siu bab ha giu fundau, ha el sviluppu e rinforzau ch' ella ei daventada in' instituziun cun la quala ins stueva ussa quintar en Germania! Allas dietas catolicas della Tiaratudestga, ha el bunamein mai muncau; u ch' el presidiava quellas ni ch' el aveva il davos e principal plaid, suenter de quei che Windthorst era buca pli.

Malgrad sia gronda lavur per l' entira tiara, eis el restaus fideivels a sia patria de Nassau e prestau incontinuu ils megliers survetschs a siu liug de naschientscha, Camberg.

Dr. E. Maria Lieber ei sia veta staus in bien catolic, in exemplaric bab d' ina gronda famiglia, ed enviers autercartents gests e loials. Sco siu bab, eis el adina staus en ed ha defendiu ils dretgs de libertad della Baselgia en tuttas occasiuns de sia reha veta politica e privata. »Jeu hai mai snegau mia cardientscha, gnanc ina mesa minuta buc«, ha el astgau dir in pèr uras avon che murir. Carschius si ella ferma e nunballucconta cardientscha de ses perdavonts, ha el adina anflau sia forza e sia ventira en quella. E quei ch' el ha detg inaga de sia mumma, san ins era dir dal feigl, quei grond descendent d' ina

solida famiglia de Ladir: »Ferma en cardientscha, sempl e modesta en siu far e demanar, plena de tema de Diu, adina pronta per scadin sacrifici ed en scadina situaziun della veta.« En scadin cass, ina gronda personalitad — quei ei dr. Ernst Maria Lieber adina staus.

*

Ei quella famiglia r o m o n t s c h a C a l i v e r s, emigrada avon 250 onns on Tiaratudestga, era daventada Lieber e t u d e s t g a, sch'astgein nus Sursilvans, cunzun ils de Ladir, esser loschs ded ella, havend quella buca mo manteniù il pli custeivel dun cultural de nosa tiara: la c a r d i e n t s c h a c a t o l i c a, mobein aunc augmentau e favoriu quei scazi entras duas grondas personalitads de num e pum. Gie, nus astgein schizun sesentir honorai de tals umens che han giu grondas qualitads aschi parentadas cun nies pli grond Sursilvan: Dr. Caspar Decurtins. Nus lein era selegrar de lur gronds success e della stupenta sviluppaziun de lur tempra tipicamein sursilvana — ch'els havessen forsa mai giu caschun de sviluppar ella tiara nativa sezza, savens aschi stretga e bia memi pintga per umens de tal format! Ils C a l i v e r s de Ladir han veramein fatg honor a nos numerus emigrai en tiaras jastras. H o n u r a t g i d e s c h a h o n u r !

Fontaunas e litteratura dellas qualas nus havein fatg diever per quest modest studi, che nus havein per motiv de spazi, stuiu restrenscher sil pli essenzial: 1) Davart *Murezzi Lieber*: Edgar Fleig, Lebensskizze, Moritz Lieber, »Hochland«, 18 avla annada II (1920/21) 339 f. — Edgar Fleig, Leben u. Staatsanschauung von M. Lieber, Deutsche Monatshefte. 1. Jahrgang. Juli bis Sept. 1920, Heft 10/12, p. 540 ff. — Davart *dr. Ernst Maria Lieber*: Held, Gedächtnisrede auf den verewigten Zentrumsführer (1902); Spahn, M., »Ernst Lieber als Parlamentarier« (1906, monografia); H. Cardauns, Ernst Lieber, Der Werdegang eines Politikers bis zu seinem Eintritt in das Parlament 1838/71 (1927). E lu era: G. v. Hertling, Erinnerungen aus meinem Leben (2. t. 1919/20), sco era il necrolog da dr. C. Decurtins, Ernst Maria Lieber, Ischi VI (1902) p. 198/203, e G. Bazin: »L'Allemagne catholique au XIXe siècle«. — »Windthorst, Ses alliés et ses adversaires«. Paris. —